

DESNICA PRÓZÁJÁRÓL

JUHÁSZ ERZSÉBET

Vladan Desnica* sokoldalú író volt: elbeszéléseket, regényeket, drámát, verseket, tanulmányokat és esszéket írt. Műfordítóként is jelentős. Írói portréjának megrajzolásához mégis prózai műveinek elemzése a legalkalmasabb, mert regényei és elbeszélései képezik alkotói opusának legjavát, s magukban foglalják mindazokat a vonásokat, amelyek Desnica művészetét lényegileg meghatározzák.

Desnica prózáját vizsgálva abból a feltevésből indulunk ki, hogy e művek leglényegesebb sajátága az író viszonya prózaanyagához, az a mód, ahogyan anyagát megformálja. Ennek a viszonyulásnak az egyes művek bemutatásával rajzolható meg írói képe, mely az életmű befejezetlensége ellenére is teljes, és az emberinél magasabb: alkotói értelemben személyes.

Ha Desnica prózáját írásművészete egészének szintjén vizsgáljuk meg, akkor egyik legszembeötlőbb vonássá válik az eltérés első regénye, a *Téli nyaralás* (Zimsko letovanje) és második, egyben utolsó regénye, *A tavasz és a halál játékei* (Proljeća Ivana Galeba) között. A *Téli nyaralás* klasszikus regényformában megírt mű, ezen belül mégis feltűnik az objektív hangnem felé való szokatlanul erős közelkedés. *A tavasz és a halál játékei* ezzel szemben a szubjektivitás felé tolódott el. Nem kétséges, hogy eközben a regény anyagához való írói viszonyulás alapvetően megváltozott.

Először is vegyük közelebbről szemügyre a *Téli nyaralást*. A második világháború idején játszódik le, és röviden arról szól, hogy a bombázások miatt Zadar tengerparti városból a menekülni kény-

* Vladan Desnica 1905-ben született Zadarban, 1967-ben halt meg. Viszonylag későn jelentkezett az irodalomban, az 1950-es években jelenteti meg első munkáit. Munkáinak legteljesebb kiadása 1975-ben, *Összegyűjtött művei* címen jelent meg. *Sabrana dela Vladana Desnice*, Prosvjeta, Zagreb, 1975. Magyarul: *A tavasz és a halál játékei* (*Proljeća Ivana Galeba*), Forum, Újvidék, 1962., ford.: Csuka Zoltán.

szerűlők csoportja egy közeli faluban, Smiljevacon húzódik meg, ahol fokozatosan elviselhetetlenné válik számukra a száműzöttség, a falu kiismerhetetlen, zárt és öntörvényű világa. Rögtön szembetűnik, hogy a regényből hiányzik, a főszereplőnek nevezhető központi alak, aki köré a cselekmény épülne. Ugyanez a helyzet akkor is, ha megpróbáljuk a zadari menekültek egy csoportját belehelyezni a főszereplő regénybeli pozíciójába. Azt mondhatjuk, a regényben az a szituáció foglalja el a központi helyet, amelyet a zadari menekültek egy számukra idegen világban: Smiljevacon megélnék. Új környezetük mind teljesebb megismerése fonálán szövődik a regény eseményvilága, hogy az egész helyzet elfogadhatatlansága végül egy kegyetlen szerencsétlenségben csúcsoadjon. Az a mód, ahogyan Desnica a smiljevaci életkörülményeket bemutatja, nem tekinthető egyértelműnek. Javarást a városiak szemén keresztül láttatja a falut, de a regénynek vannak tartalmilag egészen önálló, a zadariak Smiljevaca való menekülése előtt lejátszódó eseménysorai is. Mivel a regénynek nincs főhőse, eseményvilága sem halad folyamatosan egyetlen cselekményszálon, hanem jellemzője a töredezettség, mozaikszerű felépítés, sok epizóddal és kitérővel. Donnerék egyéves kislányának rettenetes halála lesz az a mozzanat, amely szerves egésszé komponálja, mintegy megpecsételve összetartozásukat, ezt a mozaikszerűen egymásba illeszkedő eseményvilágot. Azt is megfigyelhetjük, hogy a regény kevés cselekményt előrevivő eseményt tartalmaz, ezért a regény eseményvilága horizontálisan növekszik a falu múltjáról, életmódjáról, szokásairól stb. elmondott történetek révén. A zadari menekültekről: Donnerékről, Anitáról, Lináról és Karlo úrról mindvégig alig tudunk meg többet, mint ami smiljevaci tartózkodásuk alatt személyiségükből megmutatkozik. Ugyanezt mondhatjuk el a smiljevaciak jellemzéséről is. És épp a személyes vonatkozások kerülése eredményezte, hogy a regény nem az egyes emberek, hanem az objektív körülmények által létrehozott helyzetet tudott megmutatni. Abban a szituációban ugyanis, amely Desnica regényének a középpontját alkotja, a személyes sorsok részletes bemutatása leszűkítené a regény világát. De Desnica nemcsak az egyes szereplők egyéni sorsának bemutatását mellőzi, hanem ugyanúgy kizár minden, a Smiljevacon folyó élettel konkrét összefüggésben nem lévő információt is. Sehol sem találunk például a regényben írói tudósításokat az ország más részeiben folyó háború eseményeiről. Az író tehát „mikroszkóppal” dolgozik, amelyet egyetlen pont fölé

helyezett. Anyagához való viszonyulását ezért egyfajta személytelenség, nézőpontját a felülnézet jellemzi. Ez az ábrázolásmód eredményezi aztán, hogy az objektív hangnem tulajdonképpen álobjektivitás, ugyanis épp ezzel a módszerrel éri el az író, hogy a háború olyan személyes emberi vonatkozásait ismerjük meg, amelyekre pl. egy háborús akcióregényben sohasem adódhat ekkora lehetőség. A háborús világnak nem legkonkrétabb formáit, hanem általánosabb értelemben létmeghatározó körülményeit ábrázolja a regény. Mindenekelőtt az élet külső és belső rendjének a felbomlását, az állandó létbizonytalanságot ismerjük meg a háborús lét sajátosságai közül. Noha Desnica következetesen kerüli szereplőinek egyes emberként való részletes bemutatását, a csoportokat: a zadari menekülteket, valamint a simljevaciakat lényegre törő alaposággal jellemzi. A két csoport életfelfogása és szokásai közötti alapvető különbség konkrét megnyilvánulásainak láncolatából áll a regény. A napról napra erősebb és végérvényesebb idegenségérzet fejezi ki a legmélyebben a zadariak háborús körülményekből eredő hontalanságát.

Magát a falut, az itt élő embereket, szokásaikat, életszemléletüket a zadari menekültek szemén keresztül látjuk a regény java részében, ez a fajta láttatás pedig eleve elidegenítő hatásként érvényesül. Furcsaságaik, indokolatlannak tűnő viselkedésük ezért sohasem kap megnyugtató magyarázatot. Desnica ábrázolásmódja pontosan előállítja azt a helyzetet, amelyet a zadari menekültek száműzöttségükben megélnék. Ennek az ábrázolásmódnak köszönhetően Smiljevac többé válik, mint egy isten háta mögötti kis falucska, egy bizonyos élethelyzet szimbolikus színterévé, és ellenáll minden megnyugtató értelmezésnek, minden mélyebb behatolási kísérletnek, ezért a regény szintjén objektíve elfogadhatatlan. A zadari menekültek hontalansága a regény befejező részében válik végérvényessé. Mindaddig inkább szokatlannak, furcsának és egyhangúnak érzik ezt a környezetet, sőt olykor még kellemesnek is. Egy ilyen nyugodt korszakban nevezi el itt-tartózkodásukat az egyik szereplő téli nyaralásnak.

A regény erőteljes hatása ábrázolásmódján kívül ún. ritmusának köszönhető. A befejező részen kívül, mondtuk, vékony cselekményfonala van, eseményvilága horizontális kiterjedésű, széles mederben lassan, hömpölyögve halad a történet, a befejező rész éles ellentétképpen hirtelen felgyorsul, s egy iramban vágat a végkifejletig. A

regény konfliktusának a csúcsa Donnerék kislányának halála, ez a fauve-ista hatású jelenet, a konkrét események síkján nem oldódik, nincs tényleges katarzisa. Mindössze az író nézőpontja változik, és ez — áttételesen bár — mégis feloldja a jelenet váratlan borzalmának a hatását. Erre az oldásra csak a regény zárójelenetében kerül sor. Ha jobban megfigyeljük, az „oldás” tulajdonképpen nem más, mint egy újabb és egyben végérvényesen elidegenítő hatás érvényesítése. A falu képe horizontálisan és vertikálisan is hirtelen kitágul, s egyben össze is zsugorodik, mintha az író félretette volna mikroszkópját, s még egy utolsó pillantást vetett volna regényének színterére, de most már szabad szemmel: „A faluból kutyaugatás hallatszott, amely egyenletes volt és hangos, nem várt és oktalan, mint valami dal. És ez az ugatás, mintha világosabbá tette volna az eget és kitágította volna a tér határait messze a látóhatáron túlig. Valahol a faluban zaj támadt, felhallatszik a dadogó Sava elfojtott nyüszítése. Az eperfa kopasz ágai között nézi Ičan a kék égboltot inogva, fáradtan és részegen; hóna alatt vak szem — sötét gödör tátong, mintha el akarná ijeszteni az apró csillagokat.”

Desnica első regényére mozaikszerű építkezése ellenére is a rendkívüli tömörség jellemző. Ezt mindenekelőtt az írói nézőpont, az ún. felülnézet, s a belőle következő objektív hangnem teremti meg. Tömörsége akkor tűnik csak igazán szemünkbe, ha másik regénye mellé állítjuk: *A tavasz és a halál játéka*i mellé, amelyben oly sokszor elmosódnak a határok az írónak és főhősének a közlései között, s amelyet egyes kritikusai nem is tekintenek egyértelműen regénynek, inkább valamiféle átmenetnek a regény, az életrajz és a vallomás között. Novellái és elbeszélései képezik az átmeneti formát a két regény szélsőségesen eltérő ábrázolásmódja között. Ez az átmeneti jelleg nem értendő megírásuk időpontjára is; az elbeszélések egy részét Desnica a *Téli nyaralás* előtt írta.

Desnica első elbeszéléskötetének a címe: *Roncok a napon (Olu-pine na suncu)*. Ez a cím rendkívül találóan jellemzi a kötet valamennyi elbeszélését. Elsősorban azért, mert a szereplők élethelyzetének vagy személyiségének a fő vonását fogalmazza meg (roncok) és egyben azt a módot is, ahogyan az író foglalkozik velük. Desnica valamennyi hőse esendősége ellenére is valami különös ragyogást kap, mert az író mindig belülről igyekszik megragadni őket, és mindig környezetük keretében. Desnica elbeszéléseinek a legtöbbszörében a

főszereplő lélektani rajza kap hangsúlyt, maga a cselekmény és a mellékszereplők elmélyült jellemzése pedig általában a főszereplő jellemének és élethelyzetének önmagán túlmutató vonatkozásait és az ábrázolt élethelyzetet hitelesíti. Jó példa erre a *Szem (Oko)* című elbeszélés, amely talán legkifejezettebb megvalósulása ennek a közvetett jellemzésnek. Az elbeszélés arról szól, hogy egy tengerparti kisváros jó nevű orvosa, dr. Furato, téves gyógyszert használva megvakítja páciensét. A beteg falusi gazda, kártérítést követel, meg is kapja, és meggazdagodik. Furato jelleme és életkörülményei mindig csak közvetve, feleségén és Kata nevű szolgáján keresztül kapnak meghatározást. Az író sohasem jellemzi közvetlenül az orvost, csak leírja egyes szokásait, időtöltéseit stb. Hogy mennyire nélkülöz ez az ember minden emberségesebb vonást, hogy mennyire csak tulajdon anyagi jóléte és testi kényelme a legfőbb és egyetlen célja, arról a feleség leírásának révén szerzünk tudomást. Egy, az orvosnál húsz évvel fiatalabb nőről van szó, aki életének egyhangú unalmában szüntelenül valamilyen rendkívüli esemény után vágyakozik. Ezt jelentené számára egy velencei utazás is, amelyet férje újabb és újabb kifogásokat találva évről évre elodáz. Az asszonynak a szolgálóval szemben tanúsított kegyetlensége is így kapja meg belső motivációit; Kata elüldözése ennek köszönhetően válik mélyen hitelessé. Furato felesége, hogy kompenzálja hiábavaló vágyakozását, önmagának és lakásának túlzásba vitt csinosításával foglalkozik, s egy napon elviselhetetlenné válik számára a darabos külsejű és viselkedésű falusi szolgáló. Elüldözi a háztól. Furato ezt szó nélkül hagyja. Kata, akinek egyetlen otthona volt Furatóék háza, nem tud hová menni. Csak azt a falusi gazdát ismeri, akit az orvos megvakított. Ide szegődik el, s itt újabb megaláztatások érik, végül öngyilkos lesz. Az elbeszélés első részének központi alakja Furato és felesége, a második részben alig történik róluk említés, itt Kata alakja és sorsa kerül a középpontba. Kata története azonban közvetlen következménye Furato és felesége embertelen magatartásának, az elbeszélés tehát — áttételes formában bár — továbbra is az orvosról szól, aki úgy mozog a világban, és éppannyit érzelme valóságából, mint egy megvakított szem. Az elbeszélés címe így telítődik másodlagos jelentéssel, nemcsak a konfliktus kiváltó okának tárgyát jelölve, hanem egyetemes és áttételes értelemben azt az érzéketlenséget is, amely minden emberivel szemben többszörösen is megnyilvánul ebben az elbeszélésben.

Az emberek egymás közötti viszonyának ugyancsak széles skálán mozgó belső ábrázolása jellemzi a *Virradattól sötétedésig* (*Od jutra do mraka*) című elbeszélést is. Ismertetését a szereplők együttesének belülről történő, elmélyült ábrázolása miatt tartjuk fontosnak. A mű főhőse egy papnövendék, aki súlyos idegösszeroppanást kap, és ideiglenesen elhatalmasodik rajta az örület. Desnica lépésről lépésre írja le mind súlyosabb ideg- és elmeállapotát. Megismerjük a betegség részletes előzményeit, s amikor az már mások számára is észrevehetővé válik, megjelenik a színen a fiú anyja és húga, ismerőseik és rokonaik. A találó jellemzések egész sora teszi hitelessé ezt az elbeszélést, ezért mondhatjuk, hogy a hangsúly itt nem a főszereplővel kapcsolatos eseményeken van (annak ellenére sem, hogy ezzel foglalkozik a legrészletesebben az író), hanem a szereplők együttesén, szélesebb vonatkozásban pedig a kisváros atmoszférájának érzékeltetésén. Desnica jellemrajzainak legfőbb erőssége, hogy szereplőit belülről, a nekik megfelelő életfelfogás és műveltségi szint szerint karakterizálja. A papnövendék magános szenvedése Dante költészetének és életének elemzése körében mozog, innen száll alá azokba a sötét mélységekbe, ahol már nem tud többé folyamatosan számot adni önmagáról, anyjái pedig az élet anyagi értékeinek megszerzéséért folytatott küzdelemben, s abban a gyakorlatias jellegű segíteni akarásban, amely az ő fogalmai szerint megmentheti fiát az örülettől. Az elbeszélésnek egyetlen alakja van, aki megszakítás nélkül csak mellékszerepet játszik, csak „statisztál”, Ivo húga: Suva Marija. Mellékszerepe lényegi, egész létét meghatározó, végérvényes mellékszerep. Nem véletlen, hogy Marija helyzetének érzékeltetésével zárul az elbeszélés, mintegy végérvényessé téve a mű komor alaphangulatát. Ivo helyzete jobbra fordul. Mindannyian fáradtan nyugovóra térnek. S ekkor, elalvás előtt, az anya egy csapásra visszazökkenve a régi kerékvágásba, faggatni kezdi a lányát, hogy elintézte-e a rábízott feladatokat. A lány a számára megadott tiltakozás egyelten lehetőségével élve úgy tesz, mintha aludna, és megválaszolatlanul hagyja anyja kérdését. Ez a zárójelenet a maga visszafogott, mély szomorúságával, kilátástalanságot sugalló atmoszférájával még egy síkon lejátssza annak a világnak az alaphangulatát, amely ellen a lázadásnak egy elferdült formájában Ivo Čavra az örület határára ért. A szereplők együttesének hiteles rajzából mindannyiuk lényegi és végérvényes magányossága olvasható

ki. A magánynak ez a több szólamú megszólaltatása tekinthető a mű végső tartalmának is.

Nem szóltunk még arról, hogy milyen környezetben játszódnak le Desnica elbeszélései. Sokan megfigyelték már, hogy az író legtöbb művének cselekménye egy zárt körében folyik le, ez pedig általában a tengerparti kisváros. Valamennyi alakja tengerparti kisvárosi ember, paraszthalakjai is ehhez a kultúrközeghez tartoznak, mindegyikük közvetlen kapcsolatban áll a kisvárosi világgal, ez a kapcsolat rendszerint egyfajta elutasítás és idegenségérzet formájában nyilvánul meg, de a kötődés szinte minden esetben kimutatható. Hozzátehetnénk még azt is, hogy az elutasítás és az idegenségérzet abban az esetben is szabályosan megmutatkozik, amikor a városi ember kényszerül falura. E zárt falusi kultúra falusi és városi világának éles eltérése, egymás számára való elfogadhatatlansága több elbeszélésének is alaptémája. De erre a szituációra épül, mint az előbbiekben már kifejtettük, a *Téli nyaralás* című regény is.

Desnica elbeszéléseinek legtöbbszörében a külső környezet leírása pontosan alkalmazkodik a hősök belső világához és a szereplők belső élményeinek az objektíválására szolgál. A külső környezet rajza tehát mindig a szereplők belső világának az elmélyítését segíti elő, s így az is fontos szerepet kap Desnica környezetrajzaiban, hogy ki az, akinek a szemén keresztül a mű színtere elénk tárul. A *Téli nyaralás* című regényben, elmondtuk, többnyire a zadari menekültek szemén keresztül látjuk Smiljevacot és a smiljevaciakat. A *Bunarevac* című elbeszélésben Miloš tekintetével látunk rá a mű külső világára, a *Badrovaci tavasz (Proljeće u Badrovcu)* című elbeszélés színterének a leírásában szintén egy idegen ember nézőpontja érvényesül. Tisztán objektív leírással soha nem is találkozhatunk Desnicánál, hisz bármennyire észrevétlenül történjék is, a nézőpontnak valamilyen irányba való eltolódása feltételezi azt, hogy e környezetrajzok a szereplők, illetőleg az adott élethelyzet belső tartalmait kifejezhessék. Így éri el az író azt is, hogy környezetrajzai mindig tartalmaznak bizonyos másodlagos jelentéseket, mindig az atmoszférateremtés közvetlen eszközei. Rendszerint a sivárság, a kilátástalanság, a monoton hangulatát erősítik fel a művekben. Ritka kivételnek számít a *Badrovaci tavasz* című elbeszélés, ahol az elbeszélő-főhős épp a táj szépségeire hívja fel meglátásaival a figyelmet, hogy végül a cselekmény, éles ellentétben a környezet szépségével, annál erőteljesebben szólhasson közönyről és egykedvűségről.

Az eddig tárgyalt elbeszélésekben, noha a főszereplő mindig kiemelkedett a mű többi szereplője közül, velük való kapcsolatának bemutatása során a mellékszereplők személyisége is részletes, belső meghatározást kapott. A *Badrovaci tavasz* című elbeszélésben például az állatorvos egoizmusa, másokkal szembeni közönye épp azáltal kapott hangsúlyt, hogy az elbeszélő-hősnek az eseményekhez való viszonya az övétől lényegileg eltérő volt, a mű egészének szintjén tehát kettőjük magatartásának az együttese adta meg a cselekmény teljes dimenzióját. A *Florjanović* című elbeszélésben már egyetlen alak köré épül az egész cselekmény. A bevezető részben ugyan egy másik szereplő szemén keresztül látjuk a főhőst, sőt nem is kerül mindjárt szemünk elé, az író Rašo tanácsos utazásának, majd megérkezésének részletes leírása után mutatja be címszereplőjét, az olvasó is ugyanabban a pillanatban látja meg, amikor Rašo összetalálkozik vele, aki azért jött, hogy Florjanović gyanús ügykezelését felülvizsgálja. Florjanović nagy összeget sikkasztott a jótékonsági célokra befizetett pénzből, és tudta, hogy előbb-utóbb leleplezik. Készült erre a találkozásra. A tanácsossal folytatott rövid párbeszéd után az elbeszélés az utolsó mondatig Florjanović életét foglalja magába. Történetének elbeszélésében, amely öngyilkossággal végződik, az író tisztán belső szempontokat, Florjanović szempontjait érvényesíti. A főhős visszaemlékezik eddigi életére, amelyben „az ő személyes boldogságának a kérdése jelentette az egyetlen kérdést, az egyetlen istenséget, amelyet szolgált. És ezt nevezte ő szépségnek, a szépség szolgálatának.” Megismerjük Florjanović ifjúságát, házaseletének boldog éveit, s végül bukásának kezdetét is. Az elbeszélés befejező része visszakanyarodik a félbeszakított jelen időhöz (két idősíkra, egy objektívra és egy szubjektívra épülő műről van szó tehát), a nyomozó munkája rohamosan közeledik befejezéséhez. Amikor Rašo befejezte a könyvek átnézését, Florjanović mindent beismer, majd elnézést kérve egy pillanatra távozik. Az objektív idő szintjén kisvártatva pisztolylövés hallatszik, s a mosdóban megtalálják a haldokló Florjanovićot. Florjanović távozása után az elbeszélés cselekményének menete azonban újra átkanyarodik a főhős szubjektív idejébe, amely most már csak annyiban tér el az objektív időtől, hogy vele szemben lényegesen megnövekszik.

Még egy elbeszélését szándékozunk elemezni, ez pedig a *Látogatás (Poseta)* című, amelyet valamennyi kritikusa és méltatója Desnica

egyik legszebb, legmélyebb elbeszélésének tekint. Azért hagytuk utoljára a *Látogatás* tárgyalását, mert ez az elbeszélés, tartalmi vonatkozásban, legközelebbi rokonságot mutat az író utolsó nagy lélegzetű művével, *A tavasz és a halál játékaival*. A *Látogatás* sok, a mű tárgyától, eseményvilágától függetlenedő gondolatiságot tartalmaz, s így a folozofikusság válik a mű legerőteljesebb részévé, tulajdonképeni tartalmává. Meg kell jegyeznünk, hogy az a fajta arányosság, amely itt megmutatkozik a mű konkrét cselekménye és a vele egyenértékű gondolati rész között, jobban mondva, az a fajta közvetlen, spontán, magától értetődő kapcsolat, amely itt e kettő között fennáll, nem mindig érénye *A tavasz és a halál játéka*inak. Éppen ezért tekinthető bizonyos értelemben egyedülállónak ez a mű Desnica életművében. Lássuk először is magát a cselekményt. Egy festőművész ismeretlen városba érkezik azzal a feladattal, hogy megfesse egy ismert professzor portréját, és megdöbben, mennyire beteg és magatehetetlen a tanár. Megismerkedik Emmával, a tanár lányával, és annak vőlegényével, s velük tölti a napot. A professzor groteszk látványa, mechanikusan továbbra is megőrzött szokásai és gesztusai ébresztik Ivanban azt a képtelen gondolatot, hogy a professzor tulajdonképpen nem is beteg, magatehetetlen öregember, csak fáradt értelmiségi, aki „kisiklott az emberi gondolkodás bűvös és korlátolt köréből. A világi kapcsolatok és mércék nem béklyózzák többé. Megszabadulva a valóság kegyetlen kötelékétől, bizonyosan egyfajta belső gúnnyal tekint az emberi megismerés kezdetleges és korlátolt lehetőségeire.”

A professzor megfigyelésével foglalkozva Ivannak egy váratlan pillanatban úgy tűnt, mintha maga is beleveszett volna a felejtés, az önkívület mérhetetlen idejébe, s ez az állapot egyidejűleg volt számára végtelenül kellemes, ugyanakkor visszataszító és félelmetes is. „Az volt az érzése, hogy egy ideig ő maga is kívül került saját életének folyamatán, és kívül az időn általában, és végigfutott rajta a gondolat, hogy az a vegetatív állapot, amelyben a professzor él, tulajdonképpen egyfajta ósállapot lehet, az élőlény tudatának első eszmélkedését jelentheti, egy elfelejtett, évszázadok óta eltemetett lehetőséget, amely azonban lappangó formában ma is megvan az emberben, s amelyet ma is elsajátíthat, megtanulhat, vagy még egyszerűbben öntudatlan utánzással a magáévá tehet. És úgy tűnt neki az előbb, lelkének homályos mélyén, már kicsírázott egy ismeretlen új érzék, hogy alakulni kezdett közte és az öregember között a

megértés bensőséges, néma kapcsolata, amely ha csak egy kicsit is tovább tartana, örök rabságot jelentene a számára.”

Az elbeszélés csúcspontját az azonosulásnak ez a röpké pillanata jelenti, rövid katarzist pedig az a néhány zárómondat, amelyben az író Ivan gyerekes félelméről és meneküléséről számol be.

Milyen rétegekre bontható Desnicának ez a mesteri virtuozitással megírt elbeszélése? Adva van a főhőse, a festő, az ő gondolatainak és megfigyeléseinek a köre, amelyeket a professzor állapota és viselkedése vált ki belőle. Ivan gondolatai, noha konkrét megfigyeléseken alapulnak, többször is univerzális tartalmakat fejeznek ki, anélkül azonban, hogy megszakadna kapcsolata a megfigyelés konkrét tárgyával. A mű egészének szintjén a látogatás leírásával az író a festő gondolatvilágát, életérzésének legmélyebb rétegét objektiválja. Desnica szereplője belső világának kifejezése érdekében nem mondott le a jól megformált, szabályos cselekményről, ezért a történet egészét állította a megfogalmazás szolgálatába. Így az elbeszélés minden mozzanata lényegi ambivalenciát mutat, s mint ilyen, a teljesség kényszerét ébreszti az olvasóban.

Írásunk elején abból a tételből indultunk ki, hogy Vladan Desnica írói portréjának egyik legjellemzőbb vonása azon a különbségen alapul, amely legmarkánsabban első és második regényének anyagkezelése, ábrázolásmódja között megmutatkozik. Amikor *A tavasz és a halál játéka* című regényt elemezzük, bár nincs semmilyen érték meghatározó szerepe; nem hallgathatjuk el azt a körülményt sem, hogy Desnica e regény megalkotása után nem írt több művet, életének hátralevő tíz évét teljes „irodalmi némaságban” élte le. Egyik méltatója, Milan Mišković előre hangsúlyozva, hogy fejtegetéseivel semmivel sem járul hozzá a regény esztétikai értékeléséhez, azt állítja, hogy Ivan Galeb, *A tavasz és a halál játéka*inak főhőse Desnica alteregójának tekinthető, akin keresztül az író igazolni igyekszik a maga életét, és kifejti a maga életeszélyét.¹ A regénynek ez a vonatkozása természetesen nem tartozik bele a mű esztétikai értékelésének körébe, de ha elfogadjuk Mišković művészpszichológiai szempontból jelentős tézisének, akkor Vladan Desnica írói portréja mint művészportré éppen elnémulása révén megrázó, tragikus vonásokkal telítődik.

¹ Milan Mišković: *Desnicine sumnje*, Izraz, Sarajevo, 1975/1, 23–43. old.

A tavasz és a halál játéka Ivan Galebnak, egy idős és beteg hegedűművésznek a visszaemlékezéseit közli. Az egész mű kompozícióját ez a visszaemlékezés-forma határozza meg. Ebből a körülményből adódik, hogy a regény főszereplője maga határozza meg a cselekmény alakulását. Ivan Galeb személyisége, lelkivilága, érdeklődési köre, múlt ideje adja meg a regény tartalmának egészét. Galeb vallomásai alapján olyan egyéniség, aki elmúlt életére való visszaemlékezései során sohasem a tényeket tekinti elsődleges fontosságúaknak, hanem azt, ami a tettek és események mögött van. „S a végén afféle irrécális napló lett az egészből — írja Galeb —, magam sem tudom, vajon hajdani napjaim naplója, vagy talán inkább a mostaniaké, avagy talán egészen más, nem létező napoké, amelyek időtlenül lógnak a levegőben. S talán ezt a címet is írhatnám a lapoknak az elejére: »egy végig nem gondolt életrajz«. De mit tehetek, ha az életem már inkább efféle bogarakból és képzelgésekből állt, érzelmek játékából, remegő érzékenységekből, holmi kínai árnyjátékból, semmint tisztességes, négyszögletű tényekből, melyeknek a tisztességes polgárok életében megvan a rendszeresített helyük, s a létező tárgyak világában tisztességes helyzetük. Ezzel persze nem azt mondom, hogy az életemben nem voltak nyers, egészen megfogható tények is — ó de még mennyire megfoghatóak! Csakhogy ezek, most úgy rémlik, egészen mellékes, másodrendű fontosságú tények voltak, s mindig az a valami volt fontosabb, ami mögöttük állott.”

Szükségszerűen következik Galebnak az élethez, világhoz való hozzáállásából, hogy a regény kompozíciójának középpontjában nem a történet vagy cselekmény áll, hanem az ún. elméleti jellegű közlések rétege. „A Desnica-regény kritikai áttekintésének központi kérdését — ahogyan Nikola Milošević írja — a következőképpen lehetne megfogalmazni: hogyan kell értelmezni és értékelni mindazokat a pszichológiai, etikai, esztétikai és irodalomelméleti problémákat fejtegető álláspontokat, amelyek oly nagy teret foglalnak el a regényben?”² Nikola Milošević arra a megállapításra jut, hogy a regény egységét a történet helyett ezek a fejtegetések szervezik meg. Desnica tehát megváltoztatta az „összefüggés elvét: az irodalmi mű egészének alapvető rendezőelvévé nem a cselekményt, hanem az

² Nikola Milošević: *Dub modernog vremena u „Proljećima Ivana Galeba”*, in: V. D.: *Proljeća Ivana Galeba*, SKZ, Beograd, 1967. Előszó.

irodalmi konstrukció filozófiai és pszichológiai vonatkozásait avat-ta". Ez a fajta kompozíció tekinthető a regény alapvető rendező-elvének.

El kell azonban azt is mondanunk, hogy noha a cselekmény a mű egészének szintjén másodlagossá vált, jelentősége egy más vonatkozásban továbbra sem vitatható. Arról van ugyanis szó, hogy mivel a regény főszereplője visszaemlékezései kapcsán közli gondolatait a világról, mindezeknek a gondolatoknak a regénybeli hitelességét sok esetben döntően befolyásolják azok az események, amelyekre a főhős visszaemlékezik. Ivan Galeb ugyanis mégiscsak ezeknek az eseményeknek az elmondása révén válik valóságos alakká a regényben, s csak ezt követően individualizálódhat intellektuális értelemben. Desnica regényének egyik szembeötlő vonása, hogy az író nem határolja el magát eléggé főhősétől, s ebből következően, Nikola Milošević szavaival élve, „a könyv szövege néha túlságosan is magánjellegűnek hangzik, vagy túlságosan patetikus, kinyilatkoztatásszerű.”

Ivan Galeb jelen idejű napjai egy kórházban telnek, súlyos beteg, többször is megoperálták. Ivan Galeb ekkori életformája, állapotából következően, a teljes passzivitás. Életének a java része a háta mögött van már, s oly közel a halálhoz, hogy joggal érezhette túlhaladottnak, lényegtelennek életének konkrét eseményeit, hisz mind ebből az a tapasztalat és tudás bizonyult csak maradandónak, amely nem kötődik közvetlenül egyetlen konkrét eseményhez, emlékhöz sem, hanem egész élményanyagából szűrődött le. Nem kronológikus visszaemlékezésről van szó tehát, bár Galeb időrendi sorrendben eleveníti fel életének emlékeit, az objektív időnek azonban eltűnik az értelme: szubjektívizálódik, a gyerekkor élményei aránytalanul megnövekednek, az érett kor ideje összeszűkül. De szubjektív síkon sincs jelentősége Galeb emlékezéseiben az időnek, nem az idő, hanem az életének élményeiről való gondolkodás válik Galeb emlékezéseinek rendezőelvévé.

Amikor egy regény anyagát a főhős visszaemlékezései képezik, mindig fennáll a veszély, hogy ezek a vallomások túlságosan magánjellegűek lesznek. Desnicának regénye java részében sikerült megkerülnie ezt a buktatót azáltal, hogy a főhős gondolatiságát emelte a konkrét emléanyag fölé. Ivan Galeb reflexiói az életről, a világról ott vesztik el hitelüket, ahol teljesen megszakad kapcsolatuk a konkrét emlékekkel, ilyen esetben öncélúaknak hatnak, hiányzik

belőlük a hitelesítő irodalmi kontextus. A kontextus hiányára leszünk figyelmesek például akkor, amikor Galeb életének középső részéről ír. Nem közli a konkrét élményanyagot, csak arról számol be, hogy életének ez a korszaka viszolygást ébreszt benne.

Desnica hőse a regény néhány fejezetében arról elmélkedik, hogy nézete szerint milyennek kellene lennie a modern regénynek, ez a fejtegetés magának *A tavasz és a halál játéka*inak a koncepcióját és általános rendezőelvét fogalmazza meg: „Ha én írnék köveket, azokban az égvilágon semmi sem történne. Mesélnék csak, mesélnék, ami épp eszembe jut, sorról sorra rábíznám az olvasóra mindazt, ami a fejemben és a lelkemben fölvetődik. Elcsevegnék vele. Ha egyáltalán van költészet, az nem más, mint amire gondolatunk és érzékenységünk pásztor nélkül maradt nyájként bolyongva bukkan. Bármiféle hámba fogjuk, bármilyen célpontra irányítjuk őket, csak nehezen találunk költészetre.”

Ivan Galeb visszaemlékezéseiben, mint mondtuk, nem a konkrét emlékek felidőzésén van a hangsúly, sőt hozzáfűzhetjük: tisztán a konkrét emlékek rétege nem foglal magába egyetemes, önmagán túlmutatató tartalmakat. De amikor Desnica hőse emlékezik, élményeit úgy rendezzi el, hogy a körük épülő reflexiók jelen idejű életérzését fogalmazzák meg: „A tökéletes csendben időnként kételkedem abban, vajon egyáltalán létezem-e — írja. — Mégsem kívánom a tökéletes megnyugvást, a teljes közönyt. Azt nem! Jólesik, ha lehunytt szempilláim peremén érzem, hogy odakünn tovább tart az élet, érzem a valóság áramlását. Csak én maradjak kívüle, csak én ne vegyek részt benne. Mert benne lenni, részt venni benne, túlságosan fárasztó. De ez mégiscsak tartson tovább. Csak tartson tovább, haladjon tova mellettem. Ez kellemes. (—) Valóban, az élet nem kívánatos. Nem az élet az, amit kíván az ember. Az élet töménytelen nagy, valami óriási. És túl fárasztó, túlságosan kimerítő. Nem ez az, amit kívánunk. Csak a maradandóságot kívánjuk.”

Ha az emlékezéseit író Ivan Galeb, aki számára a tulajdon élete „olyan távoli és halott már, hogy többé sem jó, sem rossz”, kórházi szituációját vesszük alapul, s ebből a szemszögből tekintjük át e „feljegyzések” tartalmát, más megvilágításba kerülnek az egyes részletek. Annak az embernek a szempontjából, aki életének létélményé kristályosodott esszenciáját a következőképpen fogalmazza meg: „Jelen vagyok. Jelen vagyok, de nem veszek részt benne. És szeretem ezt. Megbújva jelen vagyok. Jelen vagyok, tényleg nélküli.”

Mint gondolat, mint merő gondolat. Mint az árnyék élete” — hitelessé válik az emlékezésnek ez a formája.

Végezetül még azt kell megvizsgálunk, melyek azok a mozzanatok, amelyek Ivan Galeb öregségét, tehát azt a körülményt, amely sorsdöntően meghatározza a regényben kifejeződő életérzést és világlátást, az egyéni szituáción és sorson túlmutató egyetemes tartalmakkal töltik fel. Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy Desnica regényének egyetemes tartalmakat kifejező vonatkozásai nem a főhős „feljegyzéseiből” olvashatók ki, hanem abból az egész regényre érvényes rendezőelvből, amely a konkrét cselekmény fölé helyezi a hős életérzését, világlátását tartalmazó reflexiókat. Ez a szüntelenül aktívan jelen levő gondolatiság, mint a regénystruktúra fő rendezőelve, teremti meg a lehetőséget arra, hogy az olvasó felfedje a mű másodlagos jelentéseit: az adott élet élmény-, tapasztalat- és tudásanyagának a gondolatiság szintjén megszervezett közlését. Vladan Desnica *A tavasz és a halál játéka*iban minden más regényelem fölé a gondolatiságot helyezte, s ezzel lényegesen kitágította a regénynek mint közlésformának művészi lehetőségeit.